

GUSTAV RÄNK 1928. AASTA SUVEL KARJALAS: ETNOGRAAFILISE PRAKTIKA ANALÜÜS¹

Marleen Nõmmela

Artiklis käsitletun tuntud eesti etnoloogi, Tartu ülikooli (TÜ) esimese etnoloogiaprofessori Gustav Ränga (1902–1998) välitööd 1928. aasta suvel Karjalas. Selleks ajaks oli ta alles kolm aastat TÜ-s õppinud ja kaks aastat Eesti Rahva Muuseumis (ERM) töötanud. Senini on kirjutatud Rängast kui väljakujunenud teadlasest,² käesolev artikkel valgustab tema etnoloogikarjääri algust. Analüüsi peamisteks allikateks on Karjalas kirjutatud päevik (TAP 610) ja täidetud korjamisraamat (k/r nr 558). Välitöödel loodud allikate „tiheda lugemise” kaudu on võimalik uurida Ränga etnograafilist praktikat, st kuidas ja millest lähtuvalt ta „väljal” olles töötas ning millised olid töö tulemused. Sellest tulenevalt seostub artikkel praegu Eesti etnoloogias toimuva välitööde problemaatika aktualiseerimisega.³ Ränk käis Karjalas ajal, mil Eesti etnoloogiateadusele oli alles hiljuti alus

¹ Artikli aluseks on autori 2006. aastal Tartu ülikoolis kaitsitud lõputöö „Gustav Ränga välitööd 1926–1929 – etnograafiliste allikate analüüs” üks peatükk.

² Ülevaatlikke artikleid Ränga elukäigust on kirjutanud Ilmar Talve (1962; 1972), Jüri Linnus (1995), Elle Vunder (1998), David Papp (2001) ja Ants Viires (1998a; 1998b; 1999). A. Viires on Ränga teaduslikul tegevusel ka pikemalt peatunud, vt Viires 1992; 1998c; 2002a; 2005.

³ Kaasaegsest paradigmast lähtuvalt on välitöödel loodud allikaid oma uurimustes kasutanud Heiki Pärdi (1995b), Art Leete (1998), Karin Konksi (2004), Piret Õunapuu (2004) ja Svetlana Karm (2006). Erilise tähelepanu alla on sattunud välitööpäevikud, mida ERM on hakanud aktiivselt publitseerima (esimene osa Johannes Jansi päevaraamatust ERM-i XLIX aastaraamatus, sari „Vanavara kogumisretkedelt”, Aleksei Petersoni udmurdi päevikud aastatest 1977–1989).

pandud. Tema välitööd refleksiivselt analüüsides heidan valgust ka distsipliini ajaloole.⁴

Artiklis käsitlen mitmeid teemasid, mis Ränga Karjalas kirjutatud päevikut lugedes esile kerkisid. Esmalt astub päevik analüüsi keskmesse kui kultuuriuurimise allikas.⁵ Uurin, mismoodi Ränk nägi karjalasi ja sealset ühiskonda ning Soomet tervikuna. Artikli kolmas ja neljas osa on pühendatud välitöö(de)le uurimisobjektina, siin kasutan allikatena ka korjamisraamatut ja hiljem kirjutatud peakataloogi (B 20). Vaatan, millisena nägi Ränk oma ülesannet ja kuidas ta seda täitis ning milline oli üldiselt tema igapäevaelu, muuhulgas reisil esilekerkinud probleemid ja nende lahendamiskiivid. Lõpuks käsitlen Ränga päevikus kajastuvaid isiklikumaid mõtteid ja tundeid, mis täiendab pilti tollal veel algajast uurijast.

Käik 1928. aasta suvel Karjalasse oli Ränga esimene uurimisreis väljaspool Eestit. Seni oli ta käinud Saare- ja Hiiumaal, Setumaal ning kolm korda Võrtsjärve ääres.⁶ Karjala reisi eesmärgiks oli täiendada muuseumi soome-ugri kogusid, millele oli alus pandud 1910. aastatel.⁷ Eesti iseseisvumise järel oli kogumisretki tehtud juhuslikult, nii olid Oskar Loorits ja Ferdinand Leinbock (Linnus) käinud liivlaste juures. Samuti oli Soomest tellitud saamide esemeid.⁸ Esimene Karjala ese jõudis ERM-i 1923. aastal. Õpetatud Eesti Seltsi deposiidina, järgmisel aastal lisandusid Mannineni poolt üleantud viis naiste peakatet ja vöö. Ränk kirjutab oma mälestusteraamatus: *ERM-is oli just käsil hõimurahvaste osakonna asutamine ja see nõudis hädasti täiendamist uute esemetega* (Ränk 1988: 47). Samas ei kavatsenud ta Karjalast koguda ükskõik mida, vaid *silmapaistvamaid rahvakul-*

⁴ Vt ka kogumikku *Studies in Estonian Folkloristics and Ethnology. A Reader and Reflexive History* (Kuutma, Jaago 2005), kus folkloristika ja etnoloogia ajaloole on refleksiivset kultuurikriitikat kasutades juba lähenetud.

⁵ Kultuuriuurimise allikana on välitööpäevikuid uurinud ka H. Pärdi (1995b) ja S. Karm (2006).

⁶ Vt Nõmmela 2006: 19–53.

⁷ Esimesed kogud on mordvalaste esemetest. 1913. aastal oli neid kogunud Peeter Savi, 1914. ja 1915. aastal Voldemar Rosenstrauch, 1915. aastal veel Armas Otto Väisänen ja Evald Paavo.

⁸ ERM-i ülesandel ja haridusministeeriumi kulul olid saami esemeid kogunud kirikuõpetaja T. Itkonen ja kohtunik I. Itkonen.

tuuri tooteid (samas). Tegemist oli valikkorjandusega, eksponeerimiseks ERM-i hõimurahvaste osakonnas (samas: 49–50).

Karjala reisi algus on teada tänu Ränga aastakümneid hiljem avaldatud mälestusteraamatule.⁹ Seal tuleb välja, et matkale oli plaanitud minna koos tollase ERM-i direktori Ilmari Mannineniga, kuid viimasel tuli vahele uurimisreis Venemaale. Ränk kirjutab: *Töötamine venemaa muuseumeis oli osutunud temale tähtsamaks kui Karjala-retk ja nii saingi telegraafilise korralduse alustada reisi kokkulepitud tähtpäeval üksinda ja oodata teda Karjala pealinnas Sortavalas* (Ränk 1988: 46). 19. juunil Helsingisse saabudes otsis Ränk kõigepealt kontakte, kes aitaks tal, *üsna umbkeelsel reisimehel* võõras ümbruses hakkama saada ja edasi liikuda. Viie päeva pärast jõudis ta Sortavalasse:

Seal ootas ees ettetellitud peatuskoht Karjala õigeuskiriku peapiiskopi, sünnilt saarlase, Herman Aava residentsis, Sortavala külje all Hympölös [Hympylä¹⁰]. Kuna piiskopi vanem poeg oli mu kaasvõitleja Tartu ülikoolis, siis sai ka tema isakodu nii sõbramehe poolest minu ajutiseks peakorteriks, kus hakkasin ootama oma reisi-juhti, dr. Mannineni. (Samas: 46–47)¹¹

Välitööpäevikusse hakkas Ränk kirjutama alles 27. juunil, kui tal õnnestus külastada kuulsat Laadoga järve Valamo saarel asuvat munkakloostrit. Eelnevast on ta päevikusse märkinud vaid kuupäevad.¹² See näitab, et Ränga jaoks algas välitöö kloostrieluga lähemalt tut-

⁹ Oma reisimuljeid on Ränk jaganud ka 1929. aasta *Üliõpilastele* nn hõimurahvaste-eris, kus ta skitseerib üldiselt reisiteekonna, kirjeldab värvikalt loodust ja toob esile eredamaid hetki kohtumistest kohalikega. Samas esitleb ta ennast lihtsa matkajana, nagu neid Karjalas tol ajal palju oli liikunud (vt Ränk 1929: 152), st ta ei räägi sellest, miks ta tegelikult Karjalas käis.

¹⁰ Õige kirja pilt.

¹¹ Tegelikult Manninen Karjalasse sel suvel ei jõudnudki. 10. juulil on Ränk päevikusse märkinud, et ta sai lõpuks Manninenilt kirja, kuid selle sisu ta ei avalda. Edaspidisest tegevusest selgub, et Ränk jätkas retke üksinda. Kiri on ERM-is Ränga arhiivis olemas, Manninen kirjutab selle 2. juulil: [...] *Nii valus nagu see mulle ongi, olen nüüd, kaaludes asjaolusid pro et contra, pidanud loobuma Soome sõidust! Seal on hulk põhjusi. Jään Eestisse terveks suveks. Siin näeme. Teie loodetavasti õpite ometi soome keelt ja see on tähtis. Ning näete ilusat Soome maad. See mu kiri on Teile üllatus. Aga loodan, et liig „põrutav“ ei ole [...].* (Ilmari Mannineni kiri Gustav Rängale 2.7.1928)

¹² Vt TAp 610: 2.

vust tehes, varasem oli ainult pärale jõudmine. Järgnevalt läbielatud sündmused on ta päevikusse päevade kaupa üles märkinud. Ränk kirjeldab värvikalt välitööprotsessi ja teda ümbritsenud elu ning annab edasi oma hinnanguid ja tundeid.¹³ Ometi ei ole tegemist hilisema uurimistöö jaoks tehtud osaleva vaatluse kirjeldustega, vaid võõras keskkonnas kogetud muljete ülestähendustega. Ränga ainus ülesanne Karjalas oli esemete kogumine.

Retk ise kujunes külast külla käimiseks, nii jala kui kohaliku transpordiga (hobuse, bussi, postiauto ja lootsikuga). Pikemaid vahemaid läbis ta rongi ja laevaga. 27. juunist 1. juulini viibis Ränk Valamo kloostriis Laadoga saarel (kus ta osales mitmetel väljasõitudel), 2.–11. juulini peatus ta Suojärvil ja tegi lühimatku ümbruskonna küladesse, nagu Jehkilä (*Jehkila*)¹⁴, Turhanvaara ja Hukkala (*Kukkola*). 12.–14. juulini viibis Ränk Ägläjärvil (*Aglejärvel*), kust sõitis 15. juulil postiautoga Tolvajärville (*Talvejärvele*). Seal edasi viis jalgsitee Šemeikka (*Semeikka*), Vieksinki, Hiloneni (*Hilune*) ja Kivijärvi külla. 18. juulil oli ta tagasi Suojärvil, kust järgmisel päeval sõitis Sortavalasse. Seal kavatses Ränk oma reisi lõpetada ja Eestisse sõita, kuid Manninen saatis talle kirja, milles soovitab veel teist retke sooritada Mantsinsaarele ja teistesse Laadoga äärseisse küllisse (TAp 610: 63). Ränk ei vaielnud vastu ja jätkas teekonda piki Laadoga rannikut, algul laevaga ja siis hobuküüdiga kuni Virtelä (*Virtela*) küalani, kus kogus viimast korda esemeid. 28. juulil oli ta tagasi Sortavalas.¹⁵ Arvatavasti hakkas Ränk sealts koos esemetega Tartu poole liikuma. Millal ta tagasi koju jõudis, pole teada.

¹³ Tegemist on erilise päevikuga Ränga 1920. aastate päevikute seas, kuna teistel, Eestis toimunud välitöödel kirjutas ta üles ainult lühimärkmeid, mis lugejale on tavaliselt seosetud ja arusaamatud ning hakkavad „rääkima” alles teiste allikatega suhestudes.

¹⁴ Kaldkirja sulgudesse olen pannud kohanimed, mis Ränk on kirjutanud oma välitööpäevikusse, kuid mille kirjapilt ei ole tegelikult õige. Arvatavasti tegi ta seda kuulmise järgi. Siinkohal üks huvitav märkus: päevikus mainib Ränk konkreetseid kohti, mida külastas, korjamisraamatusse on ta üles märkinud ka kihelkonnad, kus need külad asusid. See näitab, kuivõrd tähtis on ERM-ile esemete puhul olnud nende geograafilis-kultuuriline määratlemine.

¹⁵ Tekib küsimus, miks Ränk oma matka nii järsku lõpetas. Mannineni viimase soovi täitis ta ainult osaliselt, sest Mantsinsaaril ta ei käinud ja Laadoga-äärsetest küladest külastas ainult Virtelät.

29
 12 / VII
 Soisimä Katu nimitä Sogajon
 Kunst idast - Kgle järvele -
 Helostan enne Kymptiäse;
 Sealt äldi viisi sardetit
 just kaivrade - kah nait!
 Elm. rns - omistus sardit
 kell 10.¹⁰ ja kell 1 oleme kohal
 Kgle koles. Kana kula, yie kmm;
 14 onitonga Loodaa leoda
 mõndagi, sest kogu rindus
 on kogu muremüra ist -
 Tutvum talumies Kononoffiga
 - käime taga kalastamis
 ja vann Kajoellast natama
 Kavitav vanamees ja laha
 park ist. Paevad kahe
 kahri ja nästamä vanu
 Kangasjoniid. Ist kirob
 need istomud ristajomud
 ristkõval pironidajul mela
 kogen kas paegi - hõpi

Foto 1. Lehekülj Gustav Ränga päevikust. Täp 610: 29.

Päevik lõpeb lugejale ootamatult, nagu see ka algas. 27. juulil on Ränk kirjutanud: *Täna hommikul ei suutnud enam ootamist ära kannatada ja et rutemini veel jõuda Salmi tellisin auto majutalu juure* (TAp 610: 78–79). 28. juuli kohta käib ainult märkus *Sortavala* (TAp 610: 80). See kinnitab taaskord, et Ränk ei pidanud oluliseks „väljale” minemist ja sealt tulemist puudutavaid sündmusi päevikus kajastada, see ei olnud tema jaoks välitöö osa. Samas ei olnudki see kohustuslik. ERM-i välitööpäevikute kirjutamise põhimõtted ei ole kunagi olnud selgelt sõnastatud, kogujal-uurijal oli vabadus alustada ja lõpetada kirjutamist seal, kus ta soovis, ning märkida üles seda, mida tahtis.¹⁶

Gustav Ränga muljed karjalastest ja nende eluolust

Karjala reisil kohtas Ränk erineva sotsiaalse staatusega inimesi – kirikutegelasi, talurahvast, õpetajaid, kaupmehi, ametnikke ning üliõpilasi. Päevikut lugedes tundub, et rändur sai kohalikega kergesti jutule, nad suhtusid temasse sõbralikult ja aitasid meelsasti. Paljusid nendest kirjeldab Ränk vaimukalt ja sageli väga soojalt, mõnikord ei puudu ka teatav ironia. Nii kirjutab ta ühest vanemast mehest:

Karjala taat oli tüüpiline metsaelanik – ütleks metselanik, sest kogu ta pea karvasse habemega kujutas ürgset karvatuustakut. Seljas maavillane ülikond, jalas kääraka ninaga laiad säärikud. Kümme korda keerab veel ümber ja ei vasi ikka ja ikka tegemast uusi märkusi tee kohta. Mõistame üksteist peensuseni, sest meie sõnade tagavara mida tarvitame on igapäevane. Ise piipu pahvides taandub vanamees metsa, käes karp õngedega. (TAp 610: 49–50)

Kivijärvi külas vestles Ränk ühes talus *kassöör Rasi'ga, kes suure paatosega räägib, mulle öömajagi sobitab. Üldse, tüüp, kes endast alati hääs, kõige paremas arvamises ja ega teistestki halba ütle – ühesõnaga üks hää südamega optimist. On väga vaimustatud vanavara korjamisest [...]*¹⁷ Tema asjatundmisest olgu toodud

¹⁶ Vrd Pärdi 1995a; Leete 1998; Karm 2006.

¹⁷ [...] tähendab, et olen tsitaadi selguse huvides tekstist lauseosa või lause(d) vahele jätanud. /.../ märgib sõnu, mida ma pole välja lugenu. Kui kaldkriipsude vahele on siiski midagi kirjutatud, siis ei ole ma kindel, kas olen sõna õigesti välja lugenu.

küsimus, mis mulle estiti – kas mina ei tahtvat paikesest roheliseks poletatud aknaklaasi.¹⁸ Andis oma ja mina oma aadressi ja lubab muuseumi meelespidada. (TAp 610: 59–60)

Virtelä külas puutus ta kokku vana peremehega, kes musta habemega vähe C. R. Jakobsoni meeletuletav harra [mahatõmmatud, asemele kirjutatud: mees], kellel aeg ju mustisse juuksisse külvand sügishärma. Otsekohene, lahke, selge mõistusega inimene; räägib rahulikult pikaliselt, nii et arusaada on kerge. Loeb põllumajanduse ajakirju jm. ning teab et kartulad tulevad Eestist. (TAp 610: 74–75)

Ränga kui noormehe tähelepanu pälvisid ka kohalikud nooremad neidud ja naised: Teises talus näeb juba kaks-kolm Karjala neidu, milledest üks juba õige kokett oskab olla. Teine on lyhike ja paks; oskab isegi ütelda sõna „karleston”. (TAp 610: 16–17) Naised rietatud puhtalt, nii et lust näha (TAp 610: 30). Tolvajärvil tutvus ta Soome üliõpilasneidudega, keda kirjeldab järgmiselt: Kõik Enam vähem ühte stiili pikad ja peened ainuke erand oli mag. Inkeri Simula, madal prillidega preili, keskkooli õpetaja, kuid siiski veel valge mütsi kandja. Kuid kõigi ühine joon oli tudengi lustlikkus ja kaasvõitlejalikkus. (TAp 610: 39)

Üksikisikute kõrval on Ränk karjalasi ka üldiselt kirjeldanud. Päevikut lugedes saab muu hulgas teada, milline oli nende mentaliteet ja millest nad elatusid.

Rahvas on lahke – vastuvõtt sõbralik. Õhtul istusime pääle lühikest autosõitu Äglajärvi „kahvilas”. Imelik asutus see „kahvila”. Lähed sisse ja otsid lauda, kuid ega seda ole. Peab istuma niisama pererahva ruumides. Sinna koguvad ohtuti naabrid ja kuulavad gramofoni – kas sääl midagi ka juuakse seda ma ei näinud. Mina küll jõin ühe 2% pudeli õlut – õieti jagasin selle oma abilise ja autojuhi vahel. Rahvas on väga usklik. Ei usalda hoida ust lahti kui mängib grammofon et helid ei kostuks lähedal olevale surnuaiale. (TAp 610: 31–32)

Õpetaja põline karjalane – on lahkus ise, sama ta abikaasa. Ei ole seni kusagil taband nii intelligentliku ja võõraste vastuvõtliku rahvast kui need kaks on väikese tütrekesega. (TAp 610: 47–48)

Ühel õhtul Vieksinki külla jõudes kasutas Ränk ööbimiskoha leidmiseks kavalust, küsides talus algselt võõrastemaja järele, tea-

¹⁸ Viimasele lausepoolele on Ränk lainelise joone alla tõmmanud.

des, et lähikonnas seda ei ole. Niimoodi sai ta aga jutule ja loa seal ööbida.

Hüva viskasin koti seljast ja hakkasin jõudumööda oma suud pruukima. [Talus oli 4–5 külameest], kes kõik piipu „poltades” madala kurguhäälega venitavatooniga kõnelevad. Jutulõnga ots on sattunud ühe paljapalgelise, nurgelise naoga vanamehele [...] Imelikud on need küla mehed siin – istuvad suitsetavad ei näi õieti kogu päeval midagi teevat. Mõni räägib tunnis sõna, teine ei räägi üldse, tuleb ütleb tere, tõuseb kohendab pükse, ringutab ja kaob nohises uksest, et taanduda koju, ilma et hääd öödki sooviks. Ei mingi närvilisust, ei kuhugi ruttamist Naised, küll need askeldavad Mehed oma jutujärele töötavad talvel, omas või riigimetsas ja veavad puid jaamadesse või parvedesse. Põldu on Karjala talul vähe – ainult 2–4 hektari ja selle teeb jub[a] ükski inimene mängides. (TAp 610: 55–56)

Rahvas on nagu tavaliselt pikatoimeline, lähtudes põhimõttest: aega elada, aega surra. Tuleb külaline, siis kostitatakse teda kohviga (mis paiguti parem kui Tartu kahvikuis) Näib nagu ei oleks neil millegagi ruttu – kuid siiski on enamik elumaju vähemalt seest korralikud ja puhtad. Maad on vähe (haritud põldu) Sellele teenitakse eluülespidamiseks lisa talvise metsatöoga Riietuski on keskmiselt parem ja puhtam kui meil Eesti taludes. Naised kui mehed, isegi väikesed lapsed kannavad säärikuid. Rahva jõukusest annavad tunnistust veel jälgrataste ja autote hulk: vanad talumehedki kihutavad autotel. (TAp 610: 15–16)

Ränga 60 aastat hiljem kirjutatud mälestustes ei tundu Karjala sugugi nii rikka, vaid hoopis sõjas ja revolutsioonis palju kannatada saanud maana, kus on *endisaegset rahvakultuuri* väga raske leida (Ränk 1988: 47–49). Teistsugune hinnang on arvatavasti tingitud erinevast vaatepunktist. Mälestustes räägib ta eelkõige vanavara kadumisest (kui peamisest kogujale), jättes seejuures märkimata kaasaegsed uuendused, mis pärast sõda hoogsalt olid küladesse saabunud ja seetõttu Ränga tähelepanu (vanavara otsimise kõrval) kohapeal olles pälvisid. Ka oli Ränk mälestuste kirjutamise hetkeks juba aastakümneid paguluses elanud,¹⁹ mis kindlasti mõjutas tema suhtumist sõdadesse ja revolutsioonidesse. 1929. aastal *Üliõpilas-*

¹⁹ 1944. aastal emigreerus ta Rootsi, kus elas ja töötas elu lõpuni.

lehes ilmunud artiklis „Mälestusi Raja-Karjalast” esitab Ränk difereentseeritud pildi külastatud paigust, kus ühelt poolt oli näha jõukust ja teisalt ilmset viletsust, kuid kokkuvõttes oli tema jaoks tegemist veel omapärase külaeluga sel muinasjutulisel maal²⁰.

Ränk on päevikus kirjeldanud ka Karjala majasid, seda eelkõige puhtuse aspektist lähtuvalt. Ehitiste väljanägemisel ei ole ta peatunud, küll aga on märkmiku lõppu joonistanud Karjala maja plaani, nimetanud nende osad ning lisanud mõistete eestikeelsed vasted (TAp 610: 87–88).

Teises, Marran, talus üllatab sama puhtus ruumides, maja ilu tõstab veel tema suurus, kogu põrandat /tiheli/ katvad puhtad vaibad ja jõulukroon laes (Jusra). (TAp 610: 11) *Väsinuna jõuan kl. 9 Viexinki raske kott õlul. Astun esimesse tallu. Uus ehitus – Karjala stiili kõrge trepp viib avarasse esisesse ja teine otse vastu pääd tagant välja. Kaunid on need Karjala ehitused, oma kõrge põranda ja laia trepiga. Kui viimane veel puhas hoitakse, või vaipadega kaetakse, on nagu astuksid pühakotta.* (TAp 610: 54–55) *Puhtus on ikkagi igas majas, ühes enam, teises vähem. Vähemalt „Gornitša’s” on vaibad maas.* (TAp 610: 77)²¹

Oma mälestusteraamatus nendib Ränk: *Külalislahkus oli suur ja sõbraks said ka varsti, kui ainult uksest sisse pääsesid, kuid teiselt poolt vaadati aga ka teatava kahtlusega võõrale, kes niisama väljas hulkus nagu mina tookord* (Ränk 1988: 47). Ta arvab, et võõrastus oli tingitud hiljuti lõppenud sõjast (samas). Seevastu tundub välitööpäevikut lugedes, et Ränk võeti kõikjal soojalt vastu ning mingeid takistusi nagu polekski olnud, kohalik rahvas oli tema vastu olnud nii hää, sõbralik ja otsekohene (TAp 610: 78).

Karjalased, setud, soomlased

Karjala kodu ja inimesi kirjeldades on Ränk teinud tihti võrdlusi Setumaaga ja setudega. Seda juba esimesel tutvumisel kohalike külameestega, mil tal tekkis võimalus Karjala kodu lähemalt vaadata: *Kasutan nende lahkust selleks et tutvust teha Karjala eluhoonega seestpoolt. Peab ütleva et hakkasin seda tutvust tegema teatava eel-*

²⁰ Vt Ränk 1929: 152.

²¹ Karjalaste puhtusearmastust mainib ka Manninen (vt 1929: 44).

arvamusega võrreldes Karjala olusid Setumaaga – kus mustus igal pool esimest rolli mängib.²² Omaks üllatuseks leidsin eest aga maaolude kohta üllatavalt puhta toa. Põrand valgeks küüritud, selle üle ulatuvad pikki vaibad, mis peaaegu kogu põranda pinna katavad. (TAp 610: 9)

25. juulil sai Ränk koos Virtelä küla noormehe Mikko Rajalaga²³ edasi sõita. Olles viimase seltskonnas mõnda aega viibinud, kirjutas ta: *See külapoiss on päris arukas inimene – ei kannata sugugi võrdlust setukesega* (TAp 610: 73). Järgmisel päeval mainib Ränk jälle Setumaad: *Setumaast eraldub Karjala oma jumala kujudeltki: sääl on nad kastis „kibot’is” siin lahtiselt, lampad ka ees* (TAp 610: 77).

Toodud näidetest võib järeldada, et Rängal oli välitööle minnes olemas eelarvamus karjalaste suhtes, mida ta imestades ümber hakkas lükkama. Arvatavasti analoogia põhjal (Karjala on Soomele samasugune ääremaa nagu Setumaa Eestile) arvas ta, et karjalased peaksid oma elulaadilt ja iseloomult olema samasugused nagu setud. Alahinnata ei saa usulist faktorit: mõlemad on õigeusklik rahvas luterlikul maal.²⁴ Negatiivne suhtumine setudesse ei olnud 1920. aastatel midagi haruldast. Stereotüüp setudest kui harimatutest ja metsikutest inimestest oli eestlaste hulgas kujunenud juba 19. sajandil ja see püsis visalt.²⁵ Samas nähti setusid eestlaste „noorema vennana”, eraldatud ja mahajäänud rahvuskaslastena, kes on suutnud säilitada oma esivanemate kultuuripärandit (Jääts 1998: 37, 51), mida tuleb kindlasti „päästa”. Ränk eeldas karjalastest sama (st pidas neid soomlaste „nooremaks vennaks”), kuid pidi oma vaatekohti eelkõige Karjala paremat elujärge nähes ümber mõtestama.

²² 1926. aasta Setumaa kogumismatkal kirjutatud päevikus Ränk sealsete elamute mustust ei maini (vt Nõmmela 2006: 36–37). Siinkohal tuleb aga arvestada, et 1920. aastatel ei tavatsenudki ta Eesti matkadel oma mõtteid ja arvamusi päevikusse kirja panna.

²³ Mälestustes nimetab Ränk teda Mikko Rajamägiks (vt Ränk 1988: 49).

²⁴ Usulisel pinnal on Karjalat Soome Setumaaks pidanud ka Ott Kurs ja Rein Taagepera (2000: 119). Samuti on analoogse võrdluse välja toonud Indrek Jääts: *Latgale kui Läti Setumaa* (1998: 56).

²⁵ Vt Jääts 1998.

Ühel juhul oli Rängal võimalik karjalasi setudega ka võrdsustada, tema eelarvamus jäi püsima: *Asjade eest nõutakse kõva raha – peab enne tugevasti tingima kui maksuma hakkad. Peab hirmutama ja meelitama alles siis saad hakkama. Ses asjas võrdub Karjalane Setule.* (TAp 610: 52) Siinkohal ei ole võimalik öelda, kas tegemist on tema enda 1926. aastal Setumaa kogumisretkel saadud kogemusega või üldise eestlaste seas levinud kuvandiga setudest kui kavalaatest ja teist poolt ninapidi vedavatest kauplejatest, mille ta karjalastele üle kandis.²⁶

Karjala ja Setumaa võrdlus/võrreldamatus tekib Rängal etnograafilisel tasandil (eluhuone sisemus, usulised esemed, meelelaad), samas ei ole see nii üheselt mõistetav (kord on need rahvad võrdsed, kord jälle ei ole). Omavahel on ta võrrelnud ka soomlasi ja eestlasi, kuid teeb seda teisel tasandil. Kuna tegemist on riigirahvustega, siis võrdleb Ränk nende riigi- ja ühiskonnakorraldust, seejuures soomlasi eeskujuks seades. Ta kiidab ülistavalt soomlasi ja Soome riiki ning nende kiiret arengut. See annab tema arvates lootust uskuda soome-ugri rahvaste tulevikku. Soomlasi peab ta nende seas edumeelseimateks. Selline suhtumine oli tollases Eestis valitsev: Soome on üks soome-ugri rahva arenenud riik, mida äsja iseseisvunud Eesti peaks järgima (Karjahärm 2001: 357–358).

Kui vaadata Soomet, helsingist vene rajani siis veendud: ta kasvab ta areneb,; ehitatakse Helsingis suuri pilvelõhkujaid ehitatakse ka kehvast Karjalas. Kuigi mitte pilvelõhkujaid. Kogu maal on ülesehitamise meeleolu ja kui vaatad neid Karjala arvukaid mudilasperesid, siis veendud, et siit tuleb kord Soome kõige Soomelisem jõud – nagu ta andis kord Kalevala Soomele ja kogu ilmale. (TAp 610: 24)²⁷

Selle üldistava kirjelduse kõrval on Ränk toonud välja ka detailsemaid iseloomustusi: *Soome vaimulik – temas ei ole midagi selle sõna eestilises mõttes: Ta on esmajoones rahva hulgas primus inter pares,*²⁸ *kellel on kogu ümbruskonna austamine ja lugupidamine ning usaldus Kõnnime külatanavail, tulevad ja lähevad mööda naised ja mehi igale on tal midagi öelda – midagi rääkida. Ei ole*

²⁶ Vrd Jääts 1998: 38.

²⁷ Vt ka allpool lk 66 rahvusluse teemat.

²⁸ Ladinakeelsetele sõnadele on Ränk joone alla tõmmanud.

tunda seda isoleerit[ud] aristokraatlikku maiku kirikumõisas, nagu see meil peletab inimesed kaugele. (TAp 610:13)

15. juulil Tolvajärvil praasnikust osa võttes pani ta tähele inimeste omavahelist suhtlemist ja üksteisesse suhtumist ning kirjutas päevikusse: *Üldse paistis, et Soome üliõpilase ja hariliku maaelaniku vahel ei ole seda „hiina müüri”, mis tihti meil leidub. Ollakse nagu üks rahvas, nagu üks perekond kunagi.* (TAp 610: 45) Ränk nägi soomlasi ühtehoidvate ja inimsõbralikena ning tunnistas kahetsevalt, et soome intelligents oli rahvale lähemal kui eesti oma.

Tulles tagasi karjalaste juurde, siis tooksin veel ühe näite välitööpäevikust: *Karjalane tantsib tasa ei ole seda šarmi mis mõnel eesti külapoisil või plikal* (TAp 610: 44–45). Huvitaval kombel ei ole Ränk siin toonud võrdlust setudega, vaid hoopis eestlastega. Arvatavasti ei tahtnud ta eestlasi halba valgusesse jätta või ei olnud ta lihtsalt setusid tantsimas näinud. Eelnevat kokku võttes moodustub Rängal nagu rahvaste hierarhia, kus madalamail kohal seisavad setud, siis tulevad karjalased, siis eestlased ning kõrgeimal kohal asuvad soomlased.

Esemete kogumine

Karjalas käimise eesmärk oli koguda esemeid. Järgnevalt vaatan lähemalt, kuidas Ränk seda ülesannet täitis, millised probleemid võisid seejuures ette tulla ning milliseid esemeid ta Eestisse kaasa tõi. Kahtlemata oli ta täielikult asjade kogumisele pühendunud, sellepärast on mõistetav tema mure *saagi* vähesuse ja rahapuuduse pärast juba päris välitööde alguses. 6. juulil kirjutab Ränk masendunult: *Saabun koju kella 8 ajal oma kehva saagiga – ainult neli asja. Päris muret teeb. Kust võtta asju, päälegi kui raha juba lõpukorral.* (TAp 610: 19)

7. juulil olid tunded samad:

Kogu päev peaaegu sajab külma vihma – järv on mattunud uttu. Istun omas toas ja tunnen igavust tööta oleku pärast. Teiseks teeb meele kibedaks see et dr. Manninenist midagi kuulda-näha pole. Kardan, et tal Venemaal midagi juhtund on või on ta kiri kaduma läinud. Mul on raha ostudeks lõpukorral – veel paar suuremat ostu ja ma olen pankrott läbi ja läbi. Juba 9 kuupäev ja mul kogutud

*ainult 8 asja – hyva algus vaid. Külades leidub vaid vähemaid röi-vastusosi rahvariided on siin kadunud juba.*²⁹ (TAp 610: 26)

12. juulil Ägljärvi külla jõudes on Ränga meeoleolu rõõmsam, sest Tartust oli saadetud täiendavat raha: *Viimaks ometi – kell 6 õhtul telegramm 2604:60 Soome margaga. Hing on kergem, saab liikuda.* (TAp 610: 28) Ta kirjutab: *Loodan leida mõndagi, sest kogu ümbrus on nagu muuseum ise* (TAp 610: 29).

Päevikut lugedes selgub, et esemete kogumisel on kohalikud elanikud Ränka mitmelgi korral aidanud. Tavaliselt olid nendeks matkajale ööbimisvõimaluse pakkujad. Küla ja selle inimesi tundev mees või naine oli heaks juhiks sealkandis täiesti võõrale muuseumitöötajale. *Töötan – innuga. Önn on hommikul kohe hää; õhtuks on 32 asja kogutud. Majatalust*³⁰ *on mul tubliks abiliseks prl. Pyy.* (TAp 610: 31) *Hommikul pakutakse kalasuppi ja siis läheb asjade kogumiseks lahti. Peremees tuleb mulle juhiks ja abiliseks ning töö edeneb.* (TAp 610: 58)

Samuti võis välitöölise elu kergemaks teha varasem tutvus kohalikuga: *Esimeses talus on kohe praasniku tuttav eit ees, milletõttu asi libedalt läheb. Kohe hakatakse kokku tooma igasugust rämpsu.* (TAp 610: 51–52)

Päevikus on ka üks märkus selle kohta, et kõike soovitud Ränk ei saanud: *Teises talus nägin vana kandle, kuid emake hoidis seda abikaasa mälestusen alles ja ei annud ära* (TAp 610: 52–53).

Omaette probleemiks oli kogumisel karjalaste soov iga hinna eest võimalikult palju raha teenida, mistõttu pidi oskama tingida: *Asjade eest nõutakse kõva raha – peab enne tugevasti tingima kui maksuma hakkad. Peab hirmutama ja meelitama alles siis saad hakkama. Ses asjas võrdub karjalane setule.* (TAp 610: 52)³¹

Tavaliselt toodi Rängale näha kõikvõimalikke esemeid, mida ta sageli rämpsuks nimetab:

Pererahvas pakub kõiki vanu rämpsu, kui aga raha saab (TAp 610: 33). *Asudes oma lonkava soome keelega asja enese juure – s.o. vanavara hankimisele, toodi mulle terve virn igasuguseid*

²⁹ Siin on näha sarnasust hiljem mälestustes kirjutatud faktiga, et vanavara oli kogumise hetkel raske leida (vt eespool lk 50).

³⁰ *Majatalo* – võõrastemaja soome keeles.

³¹ Huvitav oleks teada, mida Ränk hirmutamise all silmas pidas.

Nr	Asja nimi.	Asja ostarb.	Kus asi tehtud? (Kihelkond, vald, küla, talu).	Kust korjaja asja saanud? (Kihelkond, vald, küla, talu).	Kui vana?	Asja tegija.	Asja kinkija ehk müüja.	Asjade ostuaind rbl. kop.
28 1920-19	Kratch		Korpsoke	Agla jann			Stepan Korhinen	} Kõrva Do Jma
29 1920-21	Tõimuk (värava)		—	u —			Marta Korhinen	
30 1920-19	Sõppa (adupp)				120 a		— k —	
31 1920-19	— k —		—	k —	—		— k —	
32 1920-20	Paalim		—	a —			a	
33 1920-21	Luunis oar (Lepse tütto)	Lepse tütto märs	—	a —			— u —	

kõndeid (linaseid) lauale ja püüti veendada et need kõik on vanad rahvariided, olgugi et osa seda mitte polnud. Ostsin sellest kolleksioonist kaks erineva ornamendiga käterätti ja ühe alusseeliku (Tap 610: 9–10)

25. juulil Virtelä külla jõudes läheb Ränk õhtul külla käima, mis kestab kl. 8-ni kuid resultaat on „0” – on tühjem koht palju kui Suojärvi (Tap 610: 75). Järgmisel päeval ei saa ta halva ilma tõttu edasi liikuda, mistõttu viidab aega sellega, et kõik kolkad ja urkad läbi nuusin, mille resultaat on 6 asja – kehva saak! Lähedalt talust saan veel paari „koogi vardaid”³² ja see on kõik mida see suur küla mulle uut võib pakkuda. (Tap 610: 76)

Pakutavate asjade seast omale (ehk teisisõnu muuseumile) sobiva leidmisel oli Ränk üsna valiv. Tal oli olemas ettekujutus, mida muuseumisse kaasa peab tooma. Mälestustes sõnastab Ränk oma

³² Arvatavasti mõtleb Ränk siin kahte *piiraka pilbast*, mis olid mõeldud pirukate ümberpööramiseks pannil (vt B 20: 91, 92; vrd k/r nr 558: 105–106).

Mil kuupäeval kirjaja asi omanäas. Märkused: Kas asi loodus tehtud või liinas valmistada lastud? Asja osade ja kirjade nimed (võimalikult joonis-
tus ligi). Kuidas kirjad loodi? Kas võrsiti võetud või ise loodud? Asja nimi mõnes päi-kaasuses. Ebauus kombeid,
mis asjadega ühenõues. Millal hakkas asi kaduma? Asja hind tarvitamise ajal. Kelle käes asi varem oli? Kui
kaua? Lähemat muistsete metallasjade leibimisepaiga kohta (mil puhul leitud? kui sügaval? kas oli asjade juures
luid, tuhka, süsa? letukohta plaan ja kirjelbus ühes ligema ümbrusega, kas ja mis asju ennem leitud?) J. n. e.

Õhmelised nupud, kus ka nahta. Nõrga lat
raheldu mra? paremale ja paremale, paardel
dual juures se rkkati vahel paal üle selja "uudeu"

Karjamaadumist laenuel olud karv kōnald, seos
jõukasmt lõngapaalid.

Mahe otzant kaku nūd. Jõhasega imetatud
võnal ajal lapot, kus moodit veel palund

Foto 2. Lehe-
küljed Gustav
Ränga korja-
misraamatust.
ERM k/r nr
558.

Karjalas toimunud tegevuse silmapaistvate rahvakultuuri toodete (1988: 47) kogumisenä, tegemist oli valikkorjandusega (samäs: 50). Nii järgis tä tegelikult tollast muuseumi kogumispoliitikat, mis läh-
tus kehtinud kultuurimõistest. Selle järgi huvituti ja tegeleti nn vana
(materiale) talupojakultuuriga, mis oli jäänud moderniseerumisest
ja industrialiseerumisest puutumata. Kogumisel püüti leida võimalikult
arhailist ja ilusat, viimane kriteerium kehtis eelkõige rahvariете
kohta.³³

Välitöödel täitis Ränk korjämistraamatut (nr 558), millele tuginedes
kataloogis³⁴ inventariraamatusse (B 20) hiljem 109 eset. Need on tä
saanud kahekümne viie inimese käest, ühe eseme kinkija on tead-
mata ja kaks eset on muuseumile andnud keegi talutütär, kelle nimi

³³ Vrd Kannike 1994 ja Viires 2002b.

³⁴ Inventariraamatus ei ole kirjas, kes B 20 kataloogis, kuid käekirja järgi võib väita, et seda on 1928. aasta oktoobris Ränk ise teinud.

teadmata.³⁵ Asjade hulgas on riideesemeid nagu käterätikuid, naisete mütse, alusseelik; käsitööesemeid nagu värtnaid, koonlavardaid, nõelatoos, õmbluskook (*tarvitatakse õmblemisel riide sirguhoidmiseks põlvel*), koonlajalgu, tihv, *viipsipuu*; majapidamisesemeid nagu soolatoose, võitoos, tohukotte ja -karpe, *piirakavärten* (pirukataigna rullimiseks), kaks *piiraka pilbast*, suhkruvasar, pusse tuppedega, kuulikott, puur, vikateid, sirpe, ropsimõõk, kiin. Nende kõrval on Ränk kogunud ka kalastamisasju nagu võrgukive, võrgupulle, tohuköie, õnge, kaladeid.

Erilisima esemena väärib nimetamist *imetamissarv* (omakeelne nimetus *Lapse tutto*) (B 20: 21), mis oli tehtud loomasarve otsast ja mida kasutati enne pudeli tulekut lapse toitmiseks. Peenemasse otsa tehti auk, kuhu *nisaks* kinnitati *kas lihtsalt õhukest nahka, või koguni lehmanisa otsa nahka*. Sarv asetati lapse hälli kohale *vastavasse pidemisse nisa ots allapoole, nii et laps soovikorral sellele suuga juurde küünib*. Ränk on kaasa toonud ka kuivatatud seeni, mille kohta inventariraamatusse on seletuseks kirjutatud: '5' *kettakujulist tumepruuni kuivatatud seenekübarat ühe paela pääl* (B 20: 38).

Ese, mida ta välitööpäevikuski üsna täpselt ja pikalt kajastas, on „*turbarengas*” (B 20: 50): *umbne nahkrihm, mis nülitud karu lõua (= suuavause) ümbert. Pääl märgata harvu karu karvu; nahk kõvaks muutunud ja ühest otsast murdunud ning koi aetud. Rõnga pikkus umb. 17, laius kuni 9 sm. Täh. ese on rahva arstiteaduses tarvitatud arstimisvahendina: nimelt valati rõngast vett läbi mingi nõusse ja oldi arvamisel et vesi muutub sellega arstirohuks, millega pesemine pidi aitama mitmesuguseid haigusi. Käesolevat ei annud perenaine kuidagi muidu ära, enne kui oli läbi rõnga valanud suurema tagavara vett.*

Päevikus võib viimast väidet teisiti sõnastatuna ja kirjeldatavat situatsiooni ehtsamalt edasiandvana lugeda: *Panin juba rõngale oma numbri külge, kui eit taipas et sellase kalli asja nii kergesti minna laseb. Ta süda ei jäänd enne rahule kui suure vaagnatäie vett oli valand läbi rõnga – seda edaspidiseks tallele pannes.* (TAp 610: 52)³⁶

³⁵ Nimetatud talutüdrukul elukoht on siiski umbkaudu teada, kinkija on elanud Salmi kihelkonnas Virtelä külas.

³⁶ Peakataloogis on nimetatud *turbarenga* ja seente kohta märgitud, et need on muuseumi kogudest 1952. aastal kustutatud.

Tohuköiest (omakeelne nimetus *tuohinuoro*) kirjutab Ränk: *Tükk suuremast köiest, mida tarvitatud harilikult noodaköieks. Samast materjalist köit oli näha mitmel pool Raja-Karjalas.* (B 20: 48)

Suitsupanni (omakeelne nimetus *kuàdentša*) kirjeldus peakataloogis annab aimu ka karjalaste usulistest kommetest: *moodsa supikulbi taoline [...] Tarvitatud (rsp. tarvitatakse) niihästi külakapellades (išašouna) kui ka taludes pühaks, suitsuga õnnistamiseks. Vanasti olnud neid igas talus, kuna need nüüd muutunud harulduseks. Sellega suitsutatud muuseas surnukeha, kui see veel kodus olnud. Mõnes kohas on vana raudse panni asemele astunud alumiiniumist supikulp. Jõude ajal seisab pann pühakuju lähedal, vartpidi seinä praos. Suitsutamine sündis analoogiliselt praegusaja greeka-katol. kiriku kombele. Vanus teadmata.* (B 20: 62)

Päeviku lõpuleheküljel muidu lugejale arusaamatuks jääva joonise (pealkirjaga *värttinä hevonen*) tähendus saab korjamis- ja inventariraamatut lugedes selgeks. Nimetatud esemega treiti värtmaid: *Sellised primitiivsed treipingid on Raja-Karjalas üldiselt tuntud, kuigi nad nüüdsel ajal juba kadumas. Talla otsast tükk maha saetud vedamise hõlbustamiseks, kuid osa säilitatud.* (B 20: 85ab) Sellest võib järeldada, et esemete transportimiseks tuli mõnikord nende terviklikkus ohvriks tuua.

Inventariraamatu kirjeldusi lugedes tuleb välja, et Ränk on proovinud muuseumisse leida karjalaste etnograafilist igapäevaelu iseloomustavaid esemeid. Päevikus kerkib esile rahvariiete leidmise probleem, st et neid polnud võimalik koguja tahtmise järgi saada (harva esines tema jaoks piisavalt arhailist ja ilusat). Teistesse valdkondadesse kuuluvate konkreetsete, kogutud esemete väärtuse või väärtusetuse üle ta päevikus ei arutle. Korjamisraamatus on tavaliselt kirjas eseme nimetus, seejärel kihelkond ja küla ning inimene, kust ja kellelt ese on saadud. Hinnadki on Ränk üles märkinud, seevastu eseme vanust ja tegijat nimetab ta üliharva. Mõned üksikud esemed on talle ka kingitud. Märkmeid on korjamisraamatus veelgi harvem.³⁷ Peakataloog on see-eest informatiivne, kirjas on eseme mõõtmed, üldiseloomustus, pildid ja joonised ning mitmesugused

³⁷ 1920. aastatel Eestis toimunud välitöödel täidetud korjamisraamatutes on Ränk kirjutanud kõikidesse lahtritesse, st ta märkis üles eseme vanuse (kas umbmääraselt või täpselt) ning täitis üldiselt ka märkmetele jäetud ruumi.

lisamärkmed, mis on tavaliselt võetudki korjamisraamatust. Mõnel üksikul juhul on märkused palju sisukamad, kui seda korjamisraamatust võib lugeda.

Pea kõik Ränga kogutud esemed pandi juba sama aasta detsembris hõimurahvaste näitusel välja. Ränga suvisel ekspeditsioonil oli seega selge ja kohene praktiline tulem, mida koguja arvatavasti „väljal” olles juba silmas pidas. Nii palju esemeid, kui Ränk Karjalast kogus, ei olnud ta eelnenud Eestis toimunud retkedel kunagi kaasa toonud. Kuid välitöödel Eestis oli ta tihti ka teistest ülesannetest lähtunud.³⁸

Igapäevaelu

Välitööde igapäevaelu tähendas Rängale palju rohkem kui ainult esemete kogumist. Järgnevalt vaatan lähemalt „väljal” olemise argipäeva erinevaid aspekte, mis tema päevikut lugedes välja tulid.

Karjalasse saabumisel oli Ränga kõige suuremaks probleemiks keeleoskamatus, mis on talle mitmeid kordi meeolehärmi valmistanud. 5. juulil kirjutab ta:

*Kolmandas talus on mees esiotsa õige pahuras tujus. Tal on kirves seljas, vist metsa minemiseks ja vihastab nähtavasti et keegi teda sel momendil takistama tuli. Päälegi ei saa ta mu keelest aru ega mina tema omast, sest mees räägib ebatavalisest ruttu ja niisugust venemaigulist murrakut et midagi esiti ei taipa. Kui ma ütlen et tulen Eestist ja tahan hankida vanu asju – siis saab mees leplikumaks ja ruttab näitama omi asju.*³⁹ (TAp 610: 11–12)

Järgmisel päeval mainib Ränk: *Inimesed mõistavad mu kõnet õige halvasti, mis just tuju ei tõsta* (TAp 610: 16). Samal päeval kohtas ta „itkejat” eite, kes *Laulab ja jutustab mullegi segamini nii-*

³⁸ Vt Nõmmela 2006. Näiteks oli Rängal 1926. aasta suvel Saare- ja Hiiu maal viibides ülesanne küsitluslehtede abil kirjutada Karja kihelkonna rahvariietest, põllumajandusest, ehitistest ja tööriistadest etnograafilised kirjeldused. 1927. aasta märtsis ja sügisel Võrtsjärve ääres olles huvitus ta aga kalastusest ja kirjutas sellest hiljem kaks etnograafilist kirjeldust. Esemete kogumine jäi nendel kordadel tagaplaanile, kuid mitte täielikult kõrvale.

³⁹ 1929. aasta artiklis kirjeldab Ränk nimetatud juhtumit kui ühte suuremat negatiivse varjundiga arusaamatust (mis küll hästi lõppes), mis tal reisil tuli läbi elada (vt Ränk 1929: 153).

suguse hooga et ma vaevalt midagi taipan (TAp 610: 18). 13. juulil kirjutab Ränk: *Muidu tulebki juba keelega toime* (TAp 310: 31). Järgnevalt ta keeleprobleemi peaaegu ei mainigi. Paistab, et midagi olulist tal keeleoskamatuses pärast tegemata ei jäänud. Samas võib arvata, et esemete kogumiseks ei olnudki eriti suurt sõnavara tarvis, igapäevaste sõnadega sai hakkama. Nii kirjeldab Ränk ühe karjalasega suhtlemist: *Mõistame üksteist peensuseni, sest meie sõnade tagavara mida tarvitame on igapäevane* (TAp 610: 49).

Igapäevaselt pidi rändaja mõtlema kõhutäite ja ööbimiskoha peale. Välitööpäeviku järgi võib öelda, et Ränga jaoks olid need kaks asja suhteliselt suvalised ja teisejärgulised. Kindlaid kohti, kus süüa, juua ja puhata saaks, Rängal ette planeeritud ei olnud. Pigem panustas ta inimeste lahkusele ja vastutulelikkusele ning ööbis nii kohaliku kaupmehe, pastori kui ka mitme taluniku juures. Kohalike hulgas elades ja süües nägi ta nende elu väga lähedalt ja kogu loomulikkuses. Samas kasutas Ränk tihti Karjala võõrastemajade (*majatalo, seurahoonne, matkalejatalo*) teenuseid (*Peatun endiselt „Kalevas” tuba 8 nagu varemgi* (TAp 610: 27)).

Ööbimiskohtade kirjeldustest selgub, et Ränk väärtustas puhtust ja rahu. Nii kurdab ta mustade linade, ebamugava voodi, lutikateprussakate jmt üle.

Õhtul joome teed (esimene kord Karjala külas) ja siis kui pere-mehe oma tõrvaahju näidanud, läheme magama. Magamisasemena on põõngule asetatud rida rippuvaid kotiriidest telke, kus all lai voodi, kas või kolmele inimesele, otsekohe lae pääl. Telk on sääskede kaitseks. Lutikad ja prussakad, milliseid kumbagi Karjalas ei puudu, ei lase toas magada. Olgugi et põrandad puhtaks pestud on neid elukaid neil igal pool koledal kombel. /Kaen/ siis telgi alla ja tunnen ju lõhnast, et voodi pesus on mõni paar nädalat enne mindki maganud. Uni ongi kogu öö rahutu ja vilu niiske õhu tõttu on kurk hommikul kare. (TAp 610: 57–58)

Järgmise päeva õhtul on olukord talutavam: *Magamiseks antakse mulle puhas tuba pehme voodiga. Milline kontrast eelmise ööga!* (TAp 610: 60)

Tihti kutsusid kohalikud, kellega Ränk kokku puutus, teda tuppa kohvi jooma. Eespool⁴⁰ oli juttu kirvega mehest, kellel paistis

⁴⁰ Vt lk 60.

algul väga kiire olevat, kuid kes leidis lõpuks aega matkajaga isegi kohvi juua. Ränk kirjutab: *Et mehel vähe aega, siis jätan kauplemise, lootusega teine kord tulla tagasi. Kuid möödudes trepist kutsub perenaine sisse „kahvi” jooma, millest ka mees hea meelega osa võtab.* (TAp 610: 12) Huvitavaim kohvijoomise kirjeldus pärineb 26. juulist: [kohv oli] *tavaline hää Soome „kraam”. Teine tass kohviga on asetatud minu pahemale käele lauale, kas peremehele või perenaisele, seda ei ma tea, kuid keegi pääle minu ei joo. Võib olla on see pühale neitsile, kes iga Karjala toa nurgas.* (TAp 610: 76–77) Esimest korda sai ta matkal olles teed alles 16. juulil Vieksinki külas viibides.

Ränga kohatud karjalastele oli kohv traditsiooniline jook, mida võis igal ajal teha ja külalisele pakkuda. Tegelikult on kohvi peetud soomlaste joogiks, karjalasi on iseloomustatud pigem kui teejoojaid.⁴¹ Ränk kohtus Soome Karjalas elavate inimestega, kes olid ajalooliselt olnud tugeva soome kultuuri mõju all.⁴² Näitena sellest olid siis kohatud karjalased võtnud omaks kohvijoomise kombe. Oma tavadest kinnihoidmist võib aga näha toitude juures, mida Rängale pakuti.

Ühel korral oli esemete näitamise ja ostmise järel talus käes söögiaeg. Ränk kirjutab: *Palusin luba ka söögist osavõtta, mida ka ei keelatud. Lauale serveeriti suur õhuke piklik kalapäts – mille päälmine kooruk kaanemoodi maha lõigati ja mille seest siis tulid nähtavale väikesed ahvenad. Pääleselle oli laual harilikku rukileiba ja sepikut; keedetud ahvenaid; mingit erisorti kohupiima mida soojalt söödi (raakka maidu), rõõskapiima kala suppi ja void. Söögi järele öeldi viisakuse pärast esialgu et see midagi ei maksa. Kuid kui mina samuti viisakuse pärast küsisin edasi hinna üle, siis pahvatas noorperemees: kolm marka!* (TAp 610: 10–11) Nii kirjeldatud kalapirukat kui ka kohupiima peetakse karjalaste kööki kuuluvaks.⁴³

Soovides suuremat kehakinnitust, tavatses Ränk suvalisse majja sisse astuda ja seda küsida (kui ta just võõrastemajas ei ööbinud). Hiljem siis maksis söögi eest. *Kusagil uues majas kysin süüa. Mulle kaetakse laud toorest soolasest havist, piimast, leivast ja /.../ Pere-*

⁴¹ Vt Manninen 1929: 26, 50.

⁴² Vt Manninen 1929: 11.

⁴³ Vrd Manninen 1929: 49–50.

naine oma toidust nähtavasti hääl arvamisel küsib selleest 5 mk. (TAp 610: 18–19)

Ränga tähelepanuta ei jäänud ka teeolud, pidi ta ju tihti jala matkama. 5. juulil veel Suojärvi piirkonnas viibides kiidab ta Karjala teid: *Teed on hääd, tuletades meelde ilusaid kõvu liivaseid Saaremaa maanteed* (TAp 610: 15). 17. juulil Korpiselkä kihelkonnas on olud aga kardinaalselt teised:

Halb tee ja palju sääski. Paiguti tuleb sumada soos, olgugi puusillad üle tõmmatud, on turbaraba sillagi üle ujutand. Sarnased sillad vahelduvad kõrgete vooretega – mis kingi aitab kulutada. (TAp 610: 53) *Tee on võimatu halb, sääsed söövad aplalt kaelakallal. Tuleb kiirustada jalga nende söödikute eest, kuid kott rõhub.* (TAp 610: 59)

On ilmne, et kõiki kogutud esemeid Ränk pidevalt kaasas tassida ei jõudnud, tal oli seljas ainult *kott väiksemate korjandus-rariteetide kandmiseks* (Ränk 1988: 49). Asjade kogunedes organiseeris ta nende viimise Suojärville. *Pääleselle kohvi majatalus, arvete õien-damine ja ärasõit asjad usaldan kaupmees Huttuneni hoolde, kellele maksin veoraha 15 mk Suojärvi jaama* (TAp 610: 33).

Samuti võis nii esemete transportimine kui ka teiste hooleks jätmise tekitada mõningaid sekeldusi. *18/VII. Asjad on korjatud⁴⁴ – viimaste eest olen maksnud hinge hinda – ja nii tuleb lahkumine. Tellin hobuseküüdi – kuid nagu hiljem selgub olin sellega sisse kukkunud, sest vanker oli vilets ja maksta tuli 100 (!) Smk. Toored nõõrijad – pärast kahetsesin küll kuid siis oli juba hilja. Tuju langeb veel kui õhtul Suojärvel selgub, et mu asjad Äglejärvelt veel jaama ei ole jõudnud. Nõiutud paik see Suojärvi. Teinekord ootasin siin kolm päeva raha, nüüd asju. Peatun seekord Seurahoones.*

19/VII Täna oleksin peaaegu autoga sõitnud Äglejärvi oma asjade järele, kuid juhuslikult sain teada, et asjad juba teisipäeva õhtul Suojärvele toodud, kuid autojuhi hooletuse tõttu kusagile kaupluse hoovile jäätud. Nii siis kiire ümberpakkimine ja rongile asetamine. (TAp 610: 61–62)

Esemete koondamiskoht oli Sortavala, kus Ränk välitööde lõpus *teed tagasi koju alustas ja esemeid sisse pakkis* (Ränk 1988: 49).

⁴⁴ Ränk arvas, et ta kogumisreis on lõppenud, kuid paar päeva hiljem sai ta Manninilt kirja. Viimane palus tal veel Laadoga järve äärsetes külades käia.

Ränk pidi igapäevaselt arvestama sellega, et tema isiku vastu tunti pea samamoodi huvi, kui tema tundis kohalike vastu. Kui välitööde algul on ta sellest tavaliselt pikemalt kirjutanud, siis hiljem piirdus ta ainult nentimisega, et talle küsimusi esitati. Nii leiab päevikust 5. juuli sissekande alt: *Kohvi ajal küsib peremees muuseas, kus need eestlased elavad – „kas mitte Piiteri taga” Poeg kes rahvakoolis käinud, toob maakaardi ja nii teeme majaisandale selgeks kus Eesti asupaik. Eestlaste arv paistab tal[1]e siiski kummaliselt suurena – nähtavasti olles arvamisel et soomlasi niipalju ei olegi.* (TAp 610: 12) 16. ja 17. juulil aga kirjutab Ränk: *Soovin terviseid „Virusta”, millepääle küsimusterahega ülekülvatakse: mis käid, kust tuled, kuhu lähed jne jne?”* (TAp 610: 54); *Häkki üllatusena maantee ja kaunis talu nagu maa alt otse ees. Koputan ja astun sisse. Jälle hämmastuvad pilgud, jälle küsimised.* (TAp 610: 59)

Ometi ei tähendanud välitöödel olemine pidevat töötamist, st esemete kogumist ja sellel eesmärgil inimestega suhtlemist. Ränka võõrustavad kohalikud tutvustasid talle meeleldi erinevaid Karjala elu aspekte. Nii oli tal võimalus mitme päeva jooksul süveneda Valamo kloostri ellu (TAp 610: 3–7), käia Suojärvi pastoriga ümbrust, sh kirikuid vaatamas (TAp 610: 13) ning nautida Ägläjärvi kohvikuelu ja selle kaudu õppida tundma kohalike iseloomu (TAp 610: 31–32). Tolvajärvi rahvakooliõpetajaga käis ta aga ühel saarel asuvat vana kalmistut vaatamas (*huvitav vanaaegne kalmistu etnograafilegi* (TAp 610: 40)). Pikemalt peatun siinkohal Tolvajärvil toimunud praasnikul, millest rändajal õnnestus osa võtta. Ränk kirjutab:

Päälelounat algab päris „praasnik” ise. pool klm. „matkalejatalo”st on vana tantsilava – umb 25 ruutmeetri pinnaga, umber palustraad [balustraad], mis kaskedega ehitud. Neidid üliõpilased kõik tantsuhimulised noored, muudkui /asu/ sisse ja hakka pihta. Lunastame siis igaüks 5 margalise tähe ja asume tööle. Kuid kahjuks oleme sattunud halval ajal: tantsi saab vaid pool tundi siis tehakse 10 min. vaheaeg ja lunastada tuleb uus pilet Nii kordus see sel päeval kolmkorda – päris raha filter: Karjalane tantsib tasa ei ole seda šarmi mis mõnel eesti külapoisil või plikal. Harilikud tantsid: polka, valss, fox, kuid kõik natuke umber käänatud. Päris vanu karjala tantse enam ei tantsitud. [...] Õhtul oli koolimajas veel kontsert ja kõned. (TAp 610: 44–47)

Gustav Ränga isiklikumad mõtted ja tunded

Karjala välitööpäevikus on Ränk karjalaste kirjeldamise ja igapäevaste probleemide mainimise kõrval kirjutanud ka oma isiklikumatest mõtetest ja tunnetest. Üheks Ränka sügavalt puudutanud teemaks võib pidada soomeugrilust ja eesti rahvuslust, millest ta ühel õhtul välitööde algul päris pikalt kirjutab. Mõnes mõttes seostuvad sellega ka juba eespool käsitletud soomlaste, eestlaste, karjalaste ja setude omavahelised võrdlused. Nimetatud õhtul, olles eelnevalt pikalt luulet lugenud, küsib Ränk endalt järsku, kust on pärit soomlased, soome sugu rahvad, ja ütleb, et sellele ei osata veel vastata. *Soomlased, Soome sugu rahvad – kes olete teie, kus sündinud, kus on teie häll, kust saabusite – need on küsimused, millele keegi veel rahuldavat vastust ei ole annud. Kaua olime „Mongoollased”, isegi Jaapanlased ja Assyyrlased. Jne. On loodud teoorijaid, kuid seni ei ole midagi veel kindel.* (TAp 610: 22) Pateetiliselt kirjeldab ta põhjamaa hellast ning soomeugrilaste mittetunnustamist ja barbariteks pidamist:

Oleme nagu mustlased, kel puuduvad suured isad, nagu praegune ajalugu loeb neid tuhandeile indogermaanlasile, Romaanidele jne. Oleme nagu kastetilk, mida leitakse hommikul päevatõustes lehenõvas, teadmata millal ja kust tema sinna saabus. Oleme „barbarid”, kes kaua ei leidnud, ega täiel määral veelgi, tunnustust teiste hulgas. Meie Pohja hoimud oleme sattunud kaunimasse paika – oleme sattunud põhjamaa hellasesse, kus taevaramnad suudlevad vett, kus rahvas kogub jõukust vaid visa tööga. Oleme sattunud teine teisele poole Soomelahte – olime kaua lahutatud ja alles viimased aastad on loonud sidemeid. (TAp 610: 23–24)

Lõpuks kirjutab ta:

Olime barbarid, mis sest – Ka germaanlased ja teised on olnud kord seda – kuid ometi tõusid nad ilma valitsejaks. Neil ei olnud kultuuri nad ehitasid edasi antiik kultuurile, kuid kes salgab tanapäev et puudub Euroopa kultuur. Soome sugu rahvad – nüüd on meil sõna öelda; meil on värsket verd, meil on midagi anda teistele ei ole. See sai mulle selgeks kui nägin Saarise raudtee jaama helisingis, kui nägin Kallen-Kallela ja Järnefeldti maale ateneumis, jne. (TAp 610: 24–25)

Ränk tunnetas kindlalt ja uhkusega, et eestlastel ja soomlastel on ühine päritolu, kuid ei osanud seda veel seletada. Samas on ta oma päevikus eestlasi mitmel pool kritiseerinud.⁴⁵ Rahvusluse teema jääb siinkohal edasiarendust ootama, võib ainult mainida, et soomeugrilus ja eestlus on Rängale 1930. aastatel ja hiljem pidevalt mõtlemisainet pakkunud.

Karjalas kohtus Ränk Greta Karstega, kellega ta praasnikul koos tantsis (nad olid päev varem tutvunud) ja hiljem jalutamas käis. Neuu oli Soome üliõpilane, kes oli koos kolme kaaslasega tulnud Tolva-järville peole. Sellest õhtust kirjutab Ränk muuseas järgmist:

Ka sisemiselt kasvatuselt on Soome naisüliõpilane teine kui meie keskmine. Kõndisime pääle tantsu neuu Karstega ja jutlesime nagu see oli võimalik. Noor neuu räägib rahva tulevikust – enesekasvatusest, on seejuures „lustlik”, kuid ei minda siiski üle elupõletamisele ega mõtlemata pillamisele. Õeldakse et pohjamaa naine on külm ja kauge – kuid ei see nii ole, sain selle naise soojuski tunda. Kui soojeneb, siis sulab ka kohe nagu jää purikas paikese käes. – Mis sündis, sellest vaikib ajalugu, kuid oh süda, ei midagi, mille pärast punastama peaks. Oleks meeleldi kogu öö veetnud selle seltsimeheliku naiseliku naiseaga, kuid kohustus sõprade vastu kutsus meid tuppa /.../. (TAp 610: 46–47)

Juba järgmisel päeval üliõpilasneiud lahkusid:

Eriti kurb oli prl. Karste, sest olime saanud häiks sõbruks kui ju lahkuda tuli. Need kaks hääd silma vaatavad mulle veel täna auto aknast, kui mina seisan, kübar käes tee ääres. Nägemiseni – võib olla ei kunagi. Kõige ilusam ongi nii. Inimesed tutvuvad, moistavad üksteist – ei mingi eelarvamist, ei mingi enam kui mina ja sina. (TAp 610: 48)

Nädal hiljem, kui Rängal oli kohustus Sortavalast Laadoga-äärsetesse küladesse esemeid otsima minna, võttis ta aega ning otsis neuu üles. *Peatun Matkaseljas, tembeldan sõidupileti et jalgsi matkata Ruskealasse prl. G. K.-n' külastama. Teekond ei ole õieti kindel, sest puudub täpne aeg mil tema Ruskealas viibib, kui ka lähem aadress. Teel sajab veel mitu korda, nii et tuju väga roosiline polegi. Suure küsitlemise pääle siit ja säält taban lõpuks otsitava talu ja varsi saabub neidi isegi jalutuskäigust roosa põskedega. Lähme „hylvakah-*

⁴⁵ Vt lk 53–54 ja 68–69.

Foto 4. Kohtamine soome üliõpilastega Raja-Karjalas, Tolvajärvel 14.7.28. Vasakult Gustav Ränk, seejärel tundmatu mees ja kolm üliõpilasneiut, nende seas arvatavasti ka Greta Karste. Foto Ränga mälestusteraamatust (1988). Tolvajärvil olles mainib Ränk päevikus, et sealne rahvakooliõpetaja Terentjeff tegi kalmistut külastades pilte (vt TAp 610: 41). Ka käesolev foto võib olla sama mehe tehtud ja hiljem Rängale saadetud.

vi” järele siis loodust vaatama, mis ootamatult kaua kestis. Õhtul matkasin rongil edasi, preili Viipuri. (TAp 610: 63–64) Tundub, et Greta Karste oli külapeol Rängale sügava mulje jätnud. Ei ole teada, et nende teed hiljem veel ristunud oleksid.

Välitööde lõppjärgus, kavatsatud kojusõidu asemel Salmi kihelkonna poole liikudes vaimustus Ränk teelolemisest ja kogu retkest üldse:

Kui kaunis on matkata suve ajal: igapäev erimuljed iga päev erikohas: igapäev tõused, sööd, heidad magama eriajal jne jne. See kõik mõjub värskendavalt hingele ja kehale – tunnen end nii ja teisiti kümme võib olla sadakorda paremini kui Tartus. [...] Raske on mõelda, et tuleb pöörduda varsi tagasi Tartu, sinna kopitanud kilu-

purki, kus kõik elu on aastasadu hapnend (ei käärinud) väikekodanlike ja tõusiklise burši soustis. (TAp 610: 66–67)

Edasi kritiseerib ta korporatsioonide väiklust ja nendib, et tema endagi seltsi⁴⁶ mõned kombes ei ole õiges.

Soomes olles ja Soome üliõpilasega kokkupuutudes tunned omi puudusi: tunned et teed vähe tööd ja raiskad suurema osa omast ajast igasuguste kasuta kommete täitmisele, mis päranduvad ajast, kus „studeeriti” studeerimise pärast”. Need ajad on aga möödas ja kes sellest ei taha aru saada jääb kahtlemata elule jalgu. Pääle selle on veel eraldumine rahvast, mille üle olen juba kuuga mõtteid mõlgnutand. (TAp 610: 68–69)

Tavapärasest elurütmist ehk Ränga puhul Tartust eemal viibimine mõjub loomulikult värskendavalt ja avab silmi. Võõrsil olles tekivad tahes tahtmata võrdlused oma maa ja ühiskonnaga.

Siinkohal ei saa mainimata jätta, et päevikut lugedes tekib pilt Rängast kui suurest laulumehest ning üliõpilasvaimsuse kandjast ja hindajast. Soome tudengineiuudele, kes Rängaga samas „postiautos” Tolvajärville sõites olid laulnud muuhulgas „Ants oli aus saunamees”, õpetas ta hiljem uue eesti laulu: *Varsi olime viletsa keele-vahekorrale vaatamata hääd sõbrad, ning endisele eesti laulule sai lisaks õpitud veel „Ants läks naist kosima”, mis jäigi kogu ajaks põhjamaa tütarlaste lemmiklauluks.* (TAp 610: 39) Koos Virtelä küla noormehe Mikko Rajalaga reisides laulsid nemadki: *Küüdimehega saame varsi hääks tuttavaiks. Võtan taskust vihu lauludega ja laulame täiest kõrist vankri mürina saatel „Suloisessa Suomesamme”, nii et mets vastu kajab ja inimesed – matkajad – imestades vaatavad.*⁴⁷ (TAp 610: 73–74) Päev hiljem kirjutab Ränk: *Hommiikul õppisin Mikkolt ühe puht Annukse neidude laulu, mille nad Maailma sõja ajal loonud. Milline igatsev viis ja millised ennastohverdavad sõnad. Mul tuli seda laulu lauldes kogu Karjal[a] rahva ja maa silmade ette [...]* (TAp 610: 77–78) Nimetatud laulu sõnad on Ränk päevikusse üles märkinud (TAp 610: 86).

⁴⁶ Ränk kuulus Eesti Üliõpilaste Seltsi (vt sellest nt Ränk 1988: 56–61).

⁴⁷ Rängal on see sõit veel kuuskümmend aastat hiljemgi meeles: *Meeles on ikkagi veel üks pikem retk väikesel kaherentalisel karjala vankril, kõva laulumehe Mikko Rajamäki küüdis. Temaga sain teha peaaegu pool päeva lustakat ühislaulu, nii et mets kajab.* (Ränk 1988: 49)

Laadogal Salmi poole sõites kurdab ta, et laeval on ainult tööliised ja vanemad inimesed: *Ei ole laevalgi mugavat lõbusat noorte seltsi kõik vanad ja äri mehed* (TAp 610: 71). Sealsamas on ta uhke, et tema on üliõpilane: [Laev sõidab] *tundmata randa, tundmata inimeste hulka, kes näevad võib olla esimest korda Eesti üliõpilase valget mütsi* (samas). Tudengivaimsure väärtustamist võib märgata ka Soome üliõpilaste kirjelduses: *Kuid kõigi ühine joon oli tudengi lustlikkus ja kaasvõitlejalikkus* (TAp 610: 39).

* * *

Karjala päeviku lõpuleheküljed on kirjutatud tagantpoolt ettepoole, kuid numeratsioonis muudatusi sellepärast ei ole (TAp 610: 80–92). Nendel lehekülgedel on kirjas mitu karjala laulu, mitmeid karjala sõnu ja joonistatud Karjala talu põhiplaan, mille juurde on lisatud erinevate ruumide nimetused. Kõige huvitavamaks võib siin pidada tänukirja mustandit, mida on kaks korda alustada proovitud ja mis kolmandal katsel kõlab järgmiselt:

Palju tänu kõigile kes mind minu vanavara korjamisel Karjalas on aidanud või mingil muul viisil teekonna hääks kordaminekuks abiks on olnud ja mind Soome rahvakultuuriga tutvustanud.

Eriline tänu oleks mul öelda Proua L. P. Vesterisele⁴⁸, Dr. Häme-läisele⁴⁹, üliõpilaste Kuuskoski ja Risto Uppa'le Helsingis⁵⁰. Neiti Elli Permantole Viipuris, Piiskop Hermann'ile ja Praost Solntseff'ile Sortavalas Kaupmees Koivusele ja Pr Homosele Suojärvel Neiti õp. Pyyle ja õp Terenteff'ile Karpiselkas [Korpiselkäs]; üliõp neidi Greta Garste [Karste] Lahtekivi, Mag. Simola ja Tokkalu matkal Karpiselkas. Hää nägemiseni! Helsingis... 28 a E. R. Muuseumi nimel Gustav Ränk . (TAp 610: 83–84)

⁴⁸ Leeni Vesterinen (1886–1972), Helsingi „Eesti Büroo” juhataja, kes aitas Rängal Helsingis hakkama saada. Ränk nimetab teda oma mälestustes *hõimutegelase-prototüübiks* (vt Ränk 1988: 46).

⁴⁹ Albert Hämäläinen (1881–1949), Seurasaari vabaõhumuuseumi direktor 1924–1931, hilisem Helsingi ülikooli soome-ugri etnoloogia professor (1931–1949).

⁵⁰ Üliõpilased, kes Leeni Vesterineni palvel tutvustasid Rängale Helsingit, Ränga mälestustes Risto Uppa-Vuorjoki ja Reino Kuuskoski (samas).

Tekib küsimus, miks Ränk taolise teksti päeviku lõppu kirjutas. Tänamine iseenesest pole kohatu, kõik nimetatud inimesed olid teda Karjala reisil kindlasti palju aidanud. Kummaline on, et kõiki ühe kirja piires esile tuuakse, elasid nad ju eri piirkondades. Arvan, et Ränk katsetas päeviku lõpus (kuna seal oli veel tühje lehti) tänukirja võimalikke variante ja tõi samas kõik nimed ära, et ükski väljatoodud inimestest meelest ei läheks, kui ta nendele hiljem Tartus kirjutab.

Kokkuvõte

Reis Karjalasse 1928. aasta suvel oli Gustav Rängale kahtlemata huvitav kogemus. Noor üliõpilane oli kodusest Eestist eemal, täiesti võõras keskkonnas, kusjuures ta ei osanud alguses keeltki. Ometi sai ta hakkama ja räägib sellest veel 60 aastat hiljemgi kui unustamatust sündmusest (Ränk 1988: 46–50). Ränk tutvus karjalastega, nende eluolu ja mentaliteediga ning sai kogemusi nii võõral maal hakkama saamise kui ka esemete kogumise kohta.

Retkel kogus ta üle 100 eseme karjalaste etnograafilise igapäeva-elu kohta, täites seatud ülesande edukalt. Veelgi enam, tegemist on väga mitmekesise valikuga, mis puudutab karjalaste elu erinevaid tahke. Esemete valikul lähtus Ränk tollasest ERM-i kogumispoliitikast. Enamikku tema kogutud esemetest eksponeeriti juba aasta lõpus avatud soome-ugri rahvaste näitusel.

Esemete kõrval olid Ränga jaoks kindlasti tähtsad kogetud emotsioonid. Viimastest saab aimu tema välitööpäevikut lugedes, mis sisaldab kirjeldusi välitööde igapäevaelust ja kohatud inimestest, aga ka isiklikumaid mõtteid. Selle tõttu erineb Karjala päevik Ränga teistest, 1920. aastatel Eestis kirjutatud päevikutest, mis sisaldavad vaid lühimärkmeid. Erineva kirjutamisstiili valimise põhjuseks võib pidada Ränga jaoks eksootilises keskkonnas viibimist ja eesti keelest eemalolekut, mis tõukas oma mõtteid kirja panema. Kõik huvitav ja uudne oli vaja üles tähendada. Samuti oli tegemist puhtal kujul kogumisretkega, mistõttu polnud Rängal kohustust saada teaduslikku materjali näiteks etnograafilise arhiivi või oma uurimuse jaoks.

Näib, et Karjalas käik oli talle mingis mõttes puhkuseretk. Kui esemete kogumine ja selle üle muretsemine (rahapuudus, esemete puudus, esemete transportimise probleemid) välja arvata, siis vai-

mustus Ränk teelolemisest, istus tihti koos karjalastega kohvikutes ja talutubades ning võttis osa külapeostki. Juba kuu pärast Karjalas käiku läks ta aga esialgu kaheks nädalaks Peipsi rannikuküladesse oma tulevase magistritöö jaoks kalastust uurima,⁵¹ kus lõbutsemisele arvatavasti nii palju ruumi ei jäänud.

Allikad

- Tap – Eesti Rahva Muuseumi topograafiline arhiiv:
Tap 610
- Korjamis- ja inventariraamat Eesti Rahva Muuseumis:
Korjamisraamat nr 558
Inventariraamat B 20
- Eesti Rahva Muuseumi arhiiv:
Gustav Ränga arhiiv (korrastamisel). Mälestuslikke materjale pagulusaja algusest:
Ilmari Mannineni kiri Gustav Rängale 2.7.1928

Kirjandus

- Jääts, Indrek 1998. *Setude etniline identiteet*. Studia Ethnologica Tartuensia 1. Tartu Ülikooli etnoloogia õppetool. Tartu: Tartu Ülikool.
- Kannike, Anu 1994. „Rahvuslik” rahvakultuur. – Heiki Pärdi (peatoim.). *Etnoloogia ja muuseumid. Ethnology and Museums. Pro Ethnologia 2*. Eesti Rahva Muuseumi üllitised. Publication of Estonian National Museum. Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 7–29.
- Karjahärm, Toomas 2001. Haritlaskonna enesetunnetus ja ühiskondlikud ideed. – Toomas Karjahärm, Väino Sirk. *Vaim ja võim. Eesti haritlaskond 1917–1940*. Tallinn: Argo, 215–379.
- Karm, Svetlana 2006. Eesti etnoloogid Udmurtias. Eesti Rahva Muuseumi 1971.–1991. aasta udmurdi ekspeditsioonide päevikute analüüs. – *Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat XLIX*. Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 157–194.
- Konksi, Karin 2004. Arved Luts ja Nõukogude Eesti kaasaja dokumenteerimine Eesti Rahva Muuseumis. – *Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat XLVIII*. Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 13–46.
- Kurs, Ott, Rein Taagepera 2000. Karjala: Soome Setomaa. – Rein Taagepera. *Soomeugri rahvad Venemaa Föderatsioonis*. Tartu: Ilmamaa, 119–165.
- Kuutma, Kristin, Tiiu Jaago (eds.) 2005. *Studies in Estonian Folkloristics and Ethnology. A Reader and Reflexive History*. Tartu: Tartu University Press.
- Leete, Art 1998. Komi Objects at the Estonian National Museum. – Art Leete, Toivo Sikka, Ivi Tammaru (eds.). *Procedural Work on Artefacts. Pro Ethno-*

⁵¹ Vt Nõmmela 2006: 68–81.

- logia 6. Publications of Estonian National Museum. Tartu: Estonian National Museum, 41–54.
- Linnus, Jüri 1995. Gustav Ränk 90. – *Õpetatud Eesti Seltsi Aastaraamat 1988–1993*. Tartu: Õpetatud Eesti Selts, 155.
- Manninen, Ilmari 1929. *Soome sugu rahvaste etnograafia*. Tartu: Loodus.
- Nõmmela, Marleen 2006. Gustav Ränga välitööd 1926–1929 – etnograafiliste allikate analüüs. Bakalaureusetöö. Tartu. (Käsikiri Tartu Ülikooli etnoloogia õpetoolis.)
- Papp, David 2001. Gustav Ränk – en märkelseman i estnisk etnologi. Gustav Ränk – führender estnischer Ethnolog. Gustav Ränk – eesti etnograafia suurkuju. – *Eesti Teadusliku Seltsi Rootsis aastaraamat XII 1991–1999*. Stockholm: Eesti Teaduslik Selts, 303–313.
- Pärdi, Heiki 1995a. Eesti etnoloogide aukartus elu ees. Estonian Ethnologists' Awe of Life. – Heiki Pärdi (peatoim.). *Allikad ja uurimused. Sources and Research. Pro Ethnologia 3*. Eesti Rahva Muuseumi üllitised. Publication of Estonian National Museum. Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 67–86.
- Pärdi, Heiki 1995b. Argielu ja „rahvakultuur”. Sajandialguse Saaremaa Eesti Rahva Muuseumi välipäevikuis. – *Saaremaa Muuseum. Kaheaastaraamat 1993–1994*. Kuressaare: Saaremaa Muuseum, 24–43.
- Ränk, Gustav 1929. Mälestusi Raja-Karjalast. – *Üliõpilasleht*, nr 8–9: 152–155.
- Ränk, Gustav 1988. *Laiemasse maailma*. Stockholm: Välis-Eesti & EMP.
- Talve, Ilmar 1962. Gustav Ränk 60-vuotias. – *Virittäjä* 66: 57–61.
- Talve, Ilmar 1972. Gustav Ränk 70-aastane. – *Tulimuld* 1: 21–24.
- Viires, Ants 1992. Gustav Ränga teadlaseteest. – *Looming* 2: 237–242.
- Viires, Ants 1998a. Lahkus Gustav Ränk. – *Keel ja Kirjandus* 6: 437–438.
- Viires, Ants 1998b. *In memoriam* Gustav Ränk. – *Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat XLII*. Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 155–160.
- Viires, Ants 1998c. Gustav Ränk Rootsis. Ülevaade teaduslikust tegevusest. – *Tuna* 1: 79–87.
- Viires, Ants 1999. Gustav Ränk 1902–1998. – *Ethnologia Scandinavica* 29: 121–122.
- Viires, Ants 2002a. Gustav Ränk rahvusideoloogina. Tema 100. sünniaastapäeva (18.II 2002) puhul. – *Keel ja Kirjandus* 2: 116–119.
- Viires, Ants 2002b. Vaateid Eesti rahvakultuuri muundumistele. – *Keel ja Kirjandus* 3: 165–172.
- Viires, Ants 2005. Gustav Ränk: An Academic Biography. – Kristin Kuutma, Tiiu Jaago (eds.). *Studies in Estonian Folkloristics and Ethnology. A Reader and Reflexive History*. Tartu: Tartu University Press, 353–358.
- Vunder, Elle 1998. Gustav Ränk – Eesti ja Euroopa etnoloog. 18.II 1902 – 5.IV 1998. – *Ajalooline Ajakiri* 1 (100): 107–111.
- Õunapuu, Piret 2004. Helmi Reiman-Neggo kui etnograaf. – *Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat XLVIII*. Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 47–80.

GUSTAV RÄNK IN KARELIA
IN THE SUMMER OF 1928:
ANALYSIS OF ETHNOGRAPHICAL FIELDWORK

Marleen Nõmmela

Summary

By 1928 Gustav Ränk (1902–1998), later on a renowned ethnologist and the first Estonian professor of ethnology, had studied ethnography at Tartu University for three years and worked at the Estonian National Museum for two years. The expedition to Finnish Karelia was his first research trip outside Estonia. It lasted for more than a month, and during this time Ränk visited Sortavala, Suojärvi, Korpiselkä, Suistamo and Salmi parishes. The main objective of the expedition was to supplement the Finno-Ugric collections of the museum. The department of kindred peoples was currently being established at the ENM and artefacts from other Finno-Ugric peoples were intended to be exhibited to visitors, but they were rather scarce at the museum.

While travelling in Karelia, Gustav Ränk made notes about the collected artefacts in the collection book and also kept a fieldwork diary, which includes colourful descriptions of the surrounding life and fieldwork processes as well as the author's evaluations and feelings. Ränk describes the Karelians as friendly, kind, helpful and religious people, who lead a quiet life in their (usually) tidy homes, often drink coffee and earn a living with lumbering in winter as well as tilling their small plots. By analogies he compares the Karelians, Setus, Finns and Estonians with each other. For the Lutheran Finland and Estonia the first two are as Orthodox hinterland inhabitants, actually compatriots, who are considered as "small brothers". When reading the diary, it seems that before going to fieldwork in Karelia, Ränk depreciated the Setus and regarded Karelia as similar to Setumaa. However, seeing the Karelians being better off, he had to revise his viewpoints. He glorified the Finns, being proud of their common origin with Estonians. So he created kind of hierarchy of nations, where the Setus occupied the lowest position, being preceded by the Karelians and Estonians, with Finns at the top.

At fieldwork in Karelia Ränk collected more than a hundred artefacts, which were related to different spheres of Karelians' everyday life. When performing his main task, he was quite selective, yet, this way proceeding from the then collection principles at the ENM. The museologists of the 1920s were, above all, interested in the old peasant culture undamaged by modernization, and they tried to find archaic and beautiful artefacts characterizing it. The last criterion applied, first and foremost, to folk costumes. In Ränk's diary the problem of finding folk costumes emerges; i.e., according to the collector's value judgments they were not available. The value or worthlessness of the artefacts collected from other spheres of life is not discussed in his diary. The majority of the artefacts collected by Gustav Ränk were exhibited already at the end of 1928, when the Finno-Ugric department was opened at the ENM.

From among everyday problems in fieldwork the fact that Ränk could not speak the local language emerged first. This was a serious obstacle for the first couple of weeks; later on he did not mention language deficiency any more. Ränk was not especially worried about accommodation and food – he staked on the hospitality of local people and did not have to be disappointed. He also used the services of Karelian inns. Being at fieldwork did not mean only constant work for Ränk. Local people willingly introduced him to their way of life, he went to a Karelian village hop and also met a female Finnish student, with whom he twice spent time longer. He had a crush on her; however, he is not known to have met her later on again.

Undoubtedly, the expedition to Karelia in the summer of 1928 was an interesting experience for Gustav Ränk. A young student, who had formerly been at fieldwork in Saaremaa, Hiiumaa and Setumaa as well as at Lake Võrtsjärv, was now away from native Estonia, in a completely unfamiliar environment. This is probably why he wrote such an interesting diary (he simply had so many impressions), which totally differs from his other ones written in Estonia in the 1920s (comprise only short notes). Also expedition to Karelia was meant purely for collecting artefacts, and therefore Ränk had no obligation to obtain scientific material, for instance, for the Ethnographical Archive or his own research, which was of primary importance in case of his fieldwork done in Estonia.

ГУСТАВ РЯНК В КАРЕЛИИ ЛЕТОМ 1928 ГОДА

Марлеэн Ныммела

Резюме

Густав Рянк (1902–1998), в будущем известный этнолог и первый эстонский профессор этнологии, к 1928 году успел проработать три года этнографией в Тартуском университете и проработать два года в Эстонском национальном музее. Экспедиция в финскую Карелию, в течение которой Рянк побывал в приходах Сортавала, Суоярви, Корписелькя, Суйстамо и Сальми, была его первой исследовательской полевой работой за пределами Эстонии и продолжалась более месяца. Целью поездки было укомплектование финно-угорской коллекции Эстонского национального музея. В экспозиции ЭНМ как раз создавался отдел родственных народов, где хотели экспонировать предметы и других финно-угорских народов, которых в музее было еще мало.

Будучи в Карелии, Густав Рянк вел тетрадь описи собираемых предметов и дневник полевой работы, содержащий яркие описания окружающей жизни и процессов полевой работы, а также личную оценку происходящего и путевые впечатления. Рянк пишет о карелах как о дружелюбных, добрых и верующих людях, которые спокойно живут в своих (обычно) чистых домах, часто пьют кофе и зарабатывают на жизнь зимней заготовкой леса и обработкой своего небольшого участка земли. Основываясь на аналогиях, он сравнивает между собой карел, сету, финнов и эстонцев. Первые два народа для лютеранских Финляндии и Эстонии являлись жителями православных провинций, соотечественниками, к которым относились как к «младшему брату». Читая дневники, чувствуется, что Рянк недооценивал народ сету и, отправляясь в экспедицию, представлял себе, что Карелия похожа на Сетумаа. Однако, увидев лучшие условия жизни карел, он был вынужден пересмотреть свое мнение. Финнов он оценивает высоко, одновременно чувствуя гордость за родство эстонцев с ними. Так, возникает опреде-

ленная иерархия, на нижней ступени которой стоят сету, затем карелы и эстонцы, и на верхнем месте располагаются финны.

В карельской экспедиции Рянк приобрел более 100 предметов, отражающих разные стороны жизни карел. Выполняя свою основную задачу, он был весьма придирчив в выборе экспонатов, исходя из тогдашних положений собирательской работы Эстонского национального музея. В 1920-х годах музейщики были заинтересованы в предметах крестьянской культуры, не затронутых процессами модернизации, старались найти архаические и аттрактивные предметы. Последний критерий относился, прежде всего, к народной одежде. Так, в дневнике Рянка на первый план выставляется проблема поиска предметов одежды, по мнению собирателя, найти достойные предметы практически невозможно. О других же предметах, об их достоинстве или значимости, автор в дневнике заметок не оставляет. Большая часть собранных Рянком предметов была экспонирована уже в конце 1928 года, когда был открыт финно-угорский отдел экспозиции Эстонского национального музея.

Одной из каждодневных проблем, с которой Рянк столкнулся в экспедиции, стала проблема языка, ибо он не владел местным языком. Незнание языка особо мешало в первые две недели, в дальнейшем он об этом в дневнике уже не отмечает. О ночлеге и еде Рянк не заботился, надеясь на гостеприимство местных жителей, в чем ему и не пришлось разочароваться. Он пользовался также услугами постоянных домов. Нахождение в экспедиции не означало для Рянка только работу. Местные с удовольствием знакомили ему свою жизнь, Рянк посещал карельские деревенские праздники, завел знакомство со студенткой-финкой, в обществе которой дважды провел свое время.

Карельская летняя экспедиция 1928 года, несомненно, стала для Густава Рянка интересным жизненным опытом. Молодой студент, ранее побывавший в полевых исследованиях на эстонских островах Сааремаа и Хийумаа, а также на Сетумаа (территория проживания сету, юго-восточная Эстония, побережье Псковского озера) и у озера Выртсярв, находился вдали от родины, в совершенно чужом окружении. Вероятно, именно этим можно объяснить занимательность данного дневника (просто

впечатлений было очень много), который совершенно отличается от других дневников, написанных им в 1920-х годах во время эстонских экспедиций (содержащих лишь краткие записи). Одновременно, поездка в Карелию была связана, прежде всего, со сбором предметов, и у Рянка не было обязанностей собирать научный материал, например, для этнографического архива музея или тематического исследования, что было важнее во время его полевых работ в Эстонии.